

“...ในท่ามกลางกระแสสังคมที่เปลี่ยนไป ทุ่งกว้างและฝูงควายก็ยังคงมีความสำคัญและบทบาทที่น่าสนใจอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ ทุ่งน้ำน้อยมีน้ำขังตลอดปี มีปลาชุกชุมมาก ประเภทปลาตุก ปลาหมอ ปลาช่อน ปลาสลิด และปลาไหล ชาวบ้านบริเวณรอบๆ ทุ่งได้พึ่งพาการหาปลา จับปลาจาก ทุ่งน้ำน้อยในการเลี้ยงชีพ...”

ฝูงควายทุ่งน้ำน้อย : ภาพสะท้อน ทางวัฒนธรรมในสังคมเกษตรที่เปลี่ยนไป

จรินทร์ ศิริ *

ก่อนอื่นผู้เขียนขออธิบายและพูดถึงชื่อเรื่องพอให้ผู้อ่านได้เข้าใจเป็นเบื้องต้นว่า “ทุ่งน้ำน้อย” นั้นหมายถึง ทุ่งที่อยู่ในเขตตำบลน้ำน้อย อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 12,000 ไร่ มีอาณาเขตทิศเหนือจด ตำบลพะวง อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา ทิศใต้จด ตำบลคลองแห อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ทิศตะวันออกจดเชิงเขาน้ำน้อย ถนนกาญจนวนิช และเชิงเขาคอหงษ์ ทิศตะวันตกจดทะเลสาบสงขลา หากเดินทางจาก อำเภอหาดใหญ่มาอำเภอเมืองสงขลา โดยเส้นทางถนนลพบุรีราเมศวร์ จะอยู่ในช่วงหลักกิโลเมตรที่ 18-23 ทั้งสองข้างถนนของช่วงหลักกิโลเมตรดังกล่าวจะเห็นเป็นทุ่งจุดหนูและทุ่งหญ้ากว้างสุดลูกหูลูกตา ทั้งสองฟากถนนช่วงบริเวณดังกล่าวเรียกว่า “ทุ่งน้ำน้อย” ในอดีตที่ยังไม่มีถนนลพบุรีราเมศวร์ตัดผ่าน คนทั่วไปจะไม่เคยเห็นทุ่งน้ำน้อยเลย ไม่เคยรู้จักและไม่เคยได้ยินชื่อทุ่งนี้เสียด้วยซ้ำ ก่อนที่จะมาเป็นทุ่งร้างในอดีต บริเวณนี้เป็นที่ทำนาข้าวของชาวบ้าน และเป็นแหล่งที่มีปลาน้ำจืดชุกชุมแหล่งหนึ่งของจังหวัดสงขลา เพราะมีน้ำขังตลอดปี ทุ่งน้ำน้อยเป็นทุ่งที่รองรับน้ำไหลบ่าจากภูเขาทั้งเขาน้ำน้อยและเขาคอหงษ์ ในฤดูน้ำหลากเป็นทั้งที่ซับน้ำและระบายน้ำจากภูเขาก่อนลงสู่ทะเลสาบ ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนลพบุรีราเมศวร์เกิดขึ้น ทำให้ทุ่งน้ำน้อยแบ่งออกเป็น 2 ตอน คือตอนทิศตะวันออกของถนน อยู่ในเขตหมู่บ้านน้ำน้อย และทิศตะวันตกของถนนติดบ้านควน บ้านคลองแห และบ้านท่านางหอม ปัจจุบันนี้ที่ดินในทุ่งน้ำน้อยประมาณ 1,500 ไร่ ทางราชการได้สร้างเป็นที่บำบัดน้ำเสียของเทศบาลนครหาดใหญ่ไปแล้ว สภาพ

“ทุ่งน่าน้อย” ในปัจจุบันระบบนิเวศถูกทำลายลงไปมาก กล่าวคือ เมื่อเมืองหาดใหญ่เจริญขึ้น มีการขยายพื้นที่ทั้งที่อยู่อาศัย โรงแรม และโรงงานอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น มีการปล่อยน้ำเสียลงคลอง 2 สาย คือ คลองอู่ตะเภากับคลองแห น้ำทั้ง 2 สายก็ไหลลงสู่ทะเลสาบผ่านทุ่งน่าน้อย ซึ่งในทุ่งดังกล่าวชาวบ้านทำนาปลูกข้าว เมื่อเกิดภาวะน้ำเสียไหลผ่าน ทำให้ข้าวที่ปลูกบางส่วนตายหมด และไม่สามารถปลูกข้าวต่อไปได้ ทำให้มีหนี้บางส่วนขึ้นมาแทนเมื่อมีหนี้รอกหนักขึ้น ส่วนที่ทำนาข้าวได้ก็ถูกหนักัดกินจนชาวบ้านสู้ไม่ไหวก็เลิกทำนาไป ประกอบกับมีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นบนถนนสายกาญจนวณิชตรงหลักกิโลเมตรที่ 16-19 อีกหลายโรง ซึ่งอยู่เหนือทุ่งน่าน้อย โรงงานเหล่านั้นได้ปล่อยน้ำเสียไปสมทบ ทำให้ทุ่งน่าน้อยเกิดภาวะวิกฤตเพิ่มขึ้น การทำนาของชาวบ้านก็หยุดลงโดยสิ้นเชิง การผลิตข้าวของชาวบ้านน่าน้อยกว่า 8,000 ไร่ ต้องหยุดชะงักไปโดยปริยาย เพราะเกิดปัญหาวิกฤตดังกล่าว ผลเชื่อมโยงจากปัญหาที่เกิดขึ้นคือ “ควาย” ที่ใช้เป็นปัจจัยหลักในการทำนาต้องตงงานพร้อมไปกับการหยุดทำนาของชาวบ้าน เมื่อควายไม่มีความจำเป็นในการทำนา ชาวบ้านน่าน้อยส่วนใหญ่ก็ทยอยขายควายที่ตงงานเหล่านั้นจนเกือบหมด จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ควายฝูงสุดท้ายของทุ่งน่าน้อยเหลือให้เห็นเป็นสัญลักษณ์ของทุ่งที่สะท้อนให้เห็นภาพสะท้อนวัฒนธรรมของสังคมเกษตรในอดีตของหมู่บ้านที่นี่ ซึ่งเป็นที่มาของบทความเรื่องนี้อย่างไรก็ตาม “ฝูงควายทุ่งน่าน้อย : ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมในสังคมเกษตรที่เปลี่ยนไป”

นับย้อนหลังไปจากปัจจุบันเป็นเวลา 150 ปีเศษ นายช่วง อัมโร พ่อของนายแทน ปู่ของลุงเดิม อัมโร อายุ 55 ปี ชาวบ้านน่าน้อยเจ้าของฝูงควายที่เหลืออยู่ในทุ่งน่าน้อย จากวันนั้นถึงวันนี้นับได้ 3 ชั่วอายุคน ตระกูลอัมโรได้เลี้ยงควายฝูงเอาไว้เพื่อใช้ “เวียนนา” ทำนาข้าว

“การเวียนนา” หมายถึง การไล่ควายทั้งฝูงลงในแปลงนา ให้ควายลงไปย่ำให้เป็นโคลน แล้วปักดำต้นกล้าแทนการไถ การเวียนนาของตระกูลอัมโรเพื่อปลูกข้าวให้กับตนเองและรับจ้างเวียนให้กับบุคคลอื่นที่มาว่าจ้างในอัตราวันละ 5 บาทต่อตัวต่อวัน ถ้ามีฝูงควายอยู่ 20 ตัว จะมีรายได้วันละ 100 บาท เริ่มตั้งแต่ 7 โมงเช้า เลิกเอาเที่ยงสาเหตุที่ต้องใช้ควายเวียนนาแทนการไถเพราะทุ่งน่าน้อยมีสภาพเป็นหนองลึก ไม่สามารถไถได้ การทำนาในทุ่งน่าน้อยจึงมีวิธีเดียวคือการใช้ควายช่วยเวียน จากเดิมที่ตระกูลนี้มีควายอยู่เพียงไม่กี่ตัว แต่อาศัยระยะเวลาที่ยาวนานควายฝูงนี้จึงเพิ่มจำนวนประชากรควายมากขึ้นเป็นลำดับ จากสิบตัวก็เป็นหลายสิบตัว จากหลายสิบตัวก็เป็นร้อยๆ ตัว ต่อมานายช่วง ปู่ของลุงเดิมได้แบ่งควายให้เป็นมรดกแก่ลูก 3 คน หนึ่งในจำนวนนั้นที่ได้รับมรดกควายคือนายแทน อัมโร พ่อของลุงเดิม นายแทนมีบุตร 6 คน ได้แบ่งควายให้เป็นมรดกทั้ง 6 คน ซึ่งผู้รับมรดกฝูงควายจากนายแทนเมื่อปี พ.ศ.2513 มีรายนามบุตรทั้ง 6 คน คือ 1.นายเดิม 2.นายเดือน 3.นายเด็ด 4.นายตาม 5.นายตุ้ย 6.นางรัตน์ ซึ่งเป็นพี่น้องท้องเดียวกัน ในระยะแรกที่ได้รับมรดก มีควายคนละ 3-5 ตัว จากวันนั้นถึงวันนี้ ควายก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งควายในตระกูล 6 คนพี่น้องมีควายนับเป็นร้อยๆ ตัว เป็นตระกูลที่มีฝูงควายมากที่สุดในตำบลน่าน้อย ถึงแม้ว่าในทุ่งน่าน้อยทำนาข้าวไม่ได้แล้วก็ตาม ครอบครัวอื่นๆ ได้ขายควายให้กับพ่อค้าควายแล้วหันไปยึดอาชีพอื่นแทน แต่พี่น้องตระกูลอัมโรทั้ง 6 คน รวมตัวกันไม่ยอมขายควายทั้งหมด แต่จะขายเฉพาะที่จำเป็นปีละ 5-10 ตัว เพื่อเอาเงินมาแลกเปลี่ยนเป็นปัจจัยอื่น สำหรับยังชีพในชีวิตประจำวัน ช่วงระยะเวลา 30 ปี ควายฝูงนี้ได้เติบโตออกลูกหลานเพิ่มขึ้นถึง 350 ตัว เนื่องจากทุ่งน่าน้อยเป็นทุ่งกว้าง มีอาณาเขตกว้างไกล ฝูงควายฝูงนี้ อยู่อย่างสบาย มีน้ำมีอาหารการกินโดยสมบูรณ์ ผู้เขียนเคยถามเหตุผลที่ไม่ยอมขายควายของคนในตระกูลนี้ เหมือนกับคนอื่นๆ ลุงเดิมเจ้าของฝูงควายได้เล่าให้ฟังว่า ไม่จำเป็นต้องขาย ถึงแม้ว่าควายจะไม่ใช้เวียนนาแล้วก็ตาม เพราะไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น แถมยังซื้อง่ายขายคล่องอีกด้วย ควายตัวหนึ่ง ๆ มีราคาเป็นหมื่นบาท

หากมีควายมาก ๆ ทำให้เจ้าของควายมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีเสียด้วยซ้ำ ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่เจ้าของควายอย่างลุงเต็มบอกกับผู้เขียนต่อข้อสงสัยที่ว่า ควายในฝูงนี้มีจำนวนเป็นร้อยๆ ตัว เจ้าของมีตั้งหลายคน แล้วจะจำกันได้อย่างไรว่าควายตัวไหนเป็นของใคร ลุงเต็มอธิบายให้ฟังว่า วิธีการจำไม่ยาก เมื่อลูกควายคลอดออกมาใหม่ๆ เจ้าของควายจะทำเครื่องหมายเอาไว้ เช่น ของนายเต็มจะตัดปลายหูทั้ง 2 ข้าง ของนายเตือนจะตัดปลายหูข้างซ้าย ของนายเตี๊ดจะตัดหูข้างขวา ของนายตามจะตัดเป็นรูปตัววี(V) ข้างหูขวา ของนายตุ้ยจะตัดรูปตัววี(V) ข้างหูซ้าย ของนางรัตน์จะเจาะรูกลางหูขวา เป็นต้น เจ้าของแต่ละคนคอยสังเกตตอนที่ตัวเมียท้องและออกลูกเท่านั้นว่า ควายใครเป็นของใคร ออกลูกมาแล้วก็ทำเครื่องหมายที่ว่ามันทันที ต่อข้อถามที่ว่า ถึงฤดูฝนน้ำท่วมทุ่งน้ำน้อย ควายฝูงนี้จะนำไปเลี้ยงที่ไหน ก็ได้รับคำตอบว่า ควายทั้งหมดจะอพยพมาเลี้ยงกันที่ทุ่งน้ำกระจายกับทุ่งท่าสะพาน อยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดสงขลา มีเขตติดต่อกัน สภาพทุ่งทั้งสองเป็นเนินและป่าพรุ ฝูงควายมาอยู่ 2 เดือน คือเดือนพฤศจิกายนกับเดือนธันวาคมของทุกปี หลังจากนั้นพอทุ่งน้ำน้อยน้ำเริ่มลดลงก็จะย้ายกลับ

หากมองแบบผิวเผินแล้ว เรื่องนี้เป็นเรื่องธรรมดา ไม่น่าสนใจมากนัก แต่ถ้าใครก็ตามที่ขับรถผ่านเส้นทางถนนลพบุรีราเมศวร์ ผ่านช่วงที่เป็นทุ่งทั้ง 2 ข้างทางที่ยาวไกลสุดลูกหูลูกตาแล้ว อย่างน้อยที่สุด ผู้ที่สนใจจริงๆ ก็ต้องตั้งคำถามในใจด้วยความขี้สงสัยว่า ที่ดินของใคร ทำไมไม่ปลูกข้าวหรือทำอย่างอื่นให้เกิดประโยชน์หรือไม่ก็เห็นฝูงควายฝูงหมามาในฤดูแล้ง ที่บางครั้งต้องจอดรถให้ควายฝูงนี้ข้ามถนนไปอีกฟากหนึ่งหลายนาทิจึงหรือบางครั้งได้เห็นนกยางขาวเป็นจำนวนมากอยู่ในทุ่งบนหลังควาย เป็นภาพที่มีทั้งประทับใจในความเป็นธรรมชาติ ซึ่งอาจจะเป็นข้อสงสัยที่ต้องการหาคำตอบกันบ้างกระมัง อันที่จริงแล้วที่ดินในทุ่งนี้แต่เดิมเป็นของชาวบ้านในหมู่บ้านน้ำน้อย แต่พอทำนาข้าวไม่ได้ผลก็ขายให้กับนายทุนในราคาไร่ละไม่กี่พันบาท ต่อมาที่ดินลพบุรีราเมศวร์ตัดผ่านทำให้ที่ดินจากราคาไม่กี่พันบาท ก็มีราคาสูงถึงไร่ละ 5 แสน ถึง 2 ล้านบาท ในเวลาต่อมาตามระยะทางใกล้-ไกลจากถนน โดยเฉพาะในช่วงที่มีราคาที่ดินสูง ในท่ามกลางกระแสสังคมที่เปลี่ยนไป ทุ่งกว้างและฝูงควายก็ยังคงมีความสำคัญและบทบาทที่น่าสนใจอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ ทุ่งน้ำน้อยมีน้ำขังตลอดปี มีปลาชุกชุมมาก ประเภทปลาตุก ปลาหมอ ปลาช่อน ปลาสลิด และปลาไหล ชาวบ้านบริเวณรอบๆ ทุ่งได้พึ่งพาการหาปลา จับปลาจากทุ่งน้ำน้อยในการเลี้ยงชีพทั้งหาขายและหากินได้ทุกฤดู โดยเฉพาะปลาน้ำจืดที่วางขายอยู่ในตลาดท้องถิ่น ทั้งในตลาดสงขลาและหาดใหญ่ ส่วนใหญ่จะเป็นปลาที่มาจากทุ่งน้ำน้อยเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเป็นทุ่งที่อุดมสมบูรณ์ ปลาจากที่นี่จึงมีรสชาติอร่อย โดยเฉพาะปลาสลิดและปลาไหลเป็นที่ต้องการของตลาดมาก ส่วนฝูงควายก็อาศัยหญ้าและน้ำที่อุดมสมบูรณ์จากทุ่งนี้ในการดำรงชีพและสืบทอดลูกหลาน จากฝูงควายที่มีอยู่ 2-3 ร้อยตัว ในตระกูลของลุงเต็ม อัมโร ในระยะเวลา 10 ปีต่อมาก็มีฝูงควายของชาวมุสลิมกลุ่มของนายหลี นายสมาน และนายเส้น ที่อยู่บ้านคลองแหเพิ่มขึ้นอีกฝูงหนึ่ง มีประมาณ 250 ตัว ซึ่งเมื่อ 10 ปีที่ผ่านมา ผู้เลี้ยงควายกลุ่มใหม่ได้ขอซื้อควายมาจากฝูงของลุงเต็ม และมีการขยายพันธุ์มากขึ้น ทำให้ปัจจุบันนี้มีควายอยู่ในทุ่งนี้ 600 ตัวเศษ เนื่องจากเป็นทุ่งกว้างและหญ้าอุดมสมบูรณ์ จึงแทบจะไม่ต้องลงทุนอะไรเลย รอแต่ให้ควายออกลูกแล้วคอยนับจำนวนที่เพิ่มขึ้นกับจับขายเมื่อต้องการเงิน ควายทั้ง 2 ฝูง แยกกันอยู่กันคนละเขต บางครั้งก็ล้ำเขตกันบ้าง แต่ก็ไม่เกิดปัญหา เพราะต่างฝ่ายต่างมีเจ้าของควบคุม มีหน้าซื้อติดเคยเกี่ยวข้องเป็นตอญาติกันด้วย ลุงเต็มเจ้าของฝูงควายเล่าให้ฟังว่า การดูแลไม่ยาก เพราะส่วนใหญ่แล้วฝูงควายจะดูแลกันเอง มีจำฝูงชื่อเจ้าเขากงเป็นหัวหน้า มีอำนาจเบ็ดเสร็จในการควบคุมฝูงออกและเข้าคอกตรงตามเวลาโดยไม่ต้องไปไล่กลับ ไม่ว่าจะไปหากินใกล้-ไกลแค่ไหน ถึงเวลาต้องกลับ มีควายแก่ตัวหนึ่งอายุ 20 เศษ เป็นรุ่นพี่ของจำฝูง ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลความเรียบร้อยของฝูงควายอีกต่อหนึ่ง (จากการสังเกตของลุงเต็มที่

เล่าให้ผู้เขียนฟัง) ทุกครั้งควายตัวที่ว่านี้จะทำหน้าที่คุมแถวอยู่หลังสุด ในขณะที่จำฝูงเดินนำหน้า มีนิสัยดีไม่ก้าวร้าวควายตัวอื่น ๆ ทำตัวเป็นเสมือนผู้ช่วยหัวหน้าควาย ที่มีหน้าที่ดูแลควายเป็นระเบียบเรียบร้อยของควายในฝูงทุกตัว ลุงเติมเจ้าของควายบอกว่า “มันอายุมาก แต่อยู่สมวัย อยู่เป็น ฉลาด ไม่เคยเกะกะระรานกับจำฝูง ให้เป็นที่เอื้อมระอาของสมาชิกควายในฝูงแม่แต่น้อย” ควายตัวนี้คงมีจริยธรรมสูง เพราะนอกจากไม่หาเรื่องก้าวร้าวกับควายตัวอื่นแล้ว ก็ไม่เคยเรียกร้องให้จำฝูงไปตรวจสอบความผิดของควายตัวอื่น ๆ แม้แต่ครั้งเดียว เพราะฉะนั้นไม่ต้องสงสัยเลยว่าทำไมฝูงควายที่มีจำนวนถึง 5-6 ร้อยตัว อยู่ในทุ่งเดียวกันได้อย่างสันติและสงบสุขเสมอมา

แต่สิ่งที่น่าสงสัยประการหนึ่ง ที่ผู้เขียนถามลุงเติมคือ เรื่องพ่อค้าที่มาซื้อควาย ซื้อไปแล้วเอาไปไหน ทำอะไร คำตอบที่ได้ก็คือ พ่อค้าที่มาซื้อควายจากที่นี่ไปแล้วนำไปฆ่าและเอาเนื้อขายปนกับเนื้อวัวในตลาด ซึ่งเราๆ ท่านๆ ที่ซื้อเนื้อมาบริโภคจะไม่รู้เลยว่าอันไหนเป็นเนื้อวัวหรือควายกันแน่ เพราะควายปัจจุบันใช้งานน้อย เนื้อละเอียดใกล้เคียงกับเนื้อวัว ถ้าสังเกตไม่ดีและไม่มีประสบการณ์แล้ว จะแยกกันไม่ออกเลยว่าอันไหนเป็นเนื้อวัว อันไหนเป็นเนื้อควาย แต่ราคาซื้อควายตอนเป็นๆ ก่อนฆ่าและราคาจะต่างกันครั้งต่อครั้งกับวัวฆ่าและแล้วขายจะได้ราคาเท่ากับเนื้อวัว ตรงนี้เองทำให้ควายเป็นที่ต้องการของตลาดมาก สนนราคาควายตัวละ 10,000 บาท ควายทุ่งน่าน้อย 2 ฝูง ฝูงละ 600 ตัว มีมูลค่าถึง 6 ล้านบาท หรือนี้ ว้าวๆ เลี้ยงควายปล่อยตามยถากรรมแท้ๆ ยังเป็นเศรษฐกิจเงินล้านได้ อย่างนี้นี่เองที่ตระกูลอัมโรไม่เลิกเลี้ยงควายเสียที

เรื่องราวระหว่างควายกับทุ่งน่าน้อยคงจะดำเนินต่อไป ตราบเท่าที่เจ้าของที่ดินยังไม่ยึดที่ดินในทุ่งนี้คืน เพื่อทำสวนเกษตร ศูนย์การค้า หรือบ้านจัดสรร จนควายฝูงสุดท้ายฝูงนี้ไม่มีที่อยู่ตราบนั้นคิดว่า มรดกควาย มรดกสังคมเกษตรที่สืบทอดต่อกันมา 3 ชั่วอายุคนแห่งทุ่งน่าน้อย คงจบพร้อมไปกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสหสวรรษใหม่เป็นแน่แท้